

התעשייה

ערך הייצור התעשייתי במחירים שוטפים עלה מ-1957 ל-1958 ב-12.7 אחוזים, מ-1.522 מיליון ל"י ל-1.715 מיליון ל"י, וערך התפוקה הנקייה של התעשייה גדל ב-13.1 אחוזים. מ-576.3 מיליון ל"י ל-651.7 מיליון ל"י. מאחר שעליית מחירי מוצרי התעשייה נאמדת ב-2 עד 3 אחוזים, הרי שבמחירים קבועים היתה עלייה של 10 אחוזים בערך הייצור והתפוקה הנקייה.

שיעור הגידול של ערך הייצור, היה קרוב לשיעורי הגידול בשנים הקודמות: 12 אחוזים ב-1955; 9 אחוזים ב-1956 ו-15 אחוזים ב-1957. הגורם העיקרי שקבע את קצב גידול הייצור בשנה זו לא היה המחסור בגורמי הייצור במחירים הקיימים, אלא הביקוש למוצרים התעשייתיים בארץ ובחוץ לארץ. הגבלת הביקוש המקומי למוצרי תעשייה נובעת ממדיניות ההכנסות של הממשלה ושיקוליה לגבי מאזן התשלומים לטווח ארוך. במשק נמצאו גורמי הייצור הדרושים להרחבת הייצור ברוב ענפי התעשייה. ההשקעות החדשות שבוצעו בשנים האחרונות הגדילו את כמות הציוד העומדת לרשות התעשייה, וציוד זה, שאינו מנוצל במלואו, מאפשר הרחבת ייצור מהירה. כתוצאה משיפור הציוד וגידול פריון העבודה אפשר היה להגדיל את הייצור ללא הרחבה מקבילה בכוח האדם המקצועי והבלתי-מקצועי שבמפעלים; כן העסיקה התעשייה עובדים נוספים. גם כמות חומרי הגלם מיבוא ומייצור מקומי שהועמדו לרשות התעשייה בשנה זו, במחירים הקיימים, איפשרה את הרחבת הייצור ברוב הענפים בממדים, שנבקעו על-ידי הביקוש. מצב זה נובע מגידול תפוקת החקלאות ומרמה גבוהה של יבוא הון המלווה ירידה במחירים הבינלאומיים של חומרי הגלם. כן נראה שחלה ירידה במלאי חומרי הגלם שהיה גדול במיוחד בשנת 1957, עם הנהגת הליברליזאציה. כתוצאה מתנאים אלה קבע הביקוש את קצב הגידול בענפים, כגון: טכסטיל והלבשה, עץ, עור, גומי ופלאסטיקה, חומרי בניין ומתכת.

בענפים אחרים נקבע קצב גידול הייצור, או על-ידי כמות חומרי הגלם מהחקלאות המקומית, כמו בכמה ענפי המזון, או על-ידי כושר הייצור הפיזי של הציוד המותקן, כמו בענפי הנייר הכימיקאליים הבסיסיים, המכרות והמחצבים.

האוריינטאציה כלפי השוק המקומי של רוב ענפי התעשייה גרמה לכך ששיעור הגידול השונה בענפים בהם לא היו הגבלות מצד גורמי הייצור, נקבע בעיקר על-ידי הביקוש המקומי

¹ הגדרת התפוקה הנקייה שונה מהגדרת הערך המוסף של התעשייה בפרק ב', "המקורות, התוצר וההכנסה הלאומית", בגלל הפרשים בשיטות החישוב.

למוצרים השונים. רק במספר ענפים קטן חלה ירידה בייצור עקב שינויים בביקוש בחוץ לארץ.

היקף היצוא התעשייתי לא השתנה, וכתוצאה מכך ירד חלקו בכלל הייצור, מ-11.5 אחוזים ל-10 אחוזים. אי-עלייה זו נובעת ממגמות נוגדות של ענפים שונים. חלה עלייה ביצוא של כמה ענפים, שעיקר תוצרתם מיועד ליצוא, עקב גידול הייצור עם הגדלת כושר ייצורם או כמות חומרי הגלם שברשותם, ועקב החדירה ההדרגתית לשווקים חדשים. לעומת זאת חלה ירידה ביצוא מוצרים אחרים, בעיקר באלה שיצואם היה מופנה לשווקים מוגנים, כגון ארצות ההסכמים המסחריים.

היקף ההשקעות בנכסים קבועים בתעשייה גדל בשנה זו במידה ניכרת, מ-124 מיליון ל"י ל-157 מיליון ל"י. גידול ההשקעות החדשות היה בעיקרו תוצאה של מדיניות הממשלה לעידוד ההשקעות. עיקר ההשקעות החדשות כוונו לענפים, אשר נראה היה שאפשר להביאם, על-ידי הגדלת כושר הייצור, להגדלת כמות המוצרים שישמשו להחלפת יבוא או להגדלת היצוא בהוצאות ייצור סבירות. כתוצאה מהשקעות אלו חלה הרחבה ניכרת של כושר הייצור בענפים אלה. גורם נוסף שקבע את כיווני הפיתוח, היה מדיניות תיעוש אזורי הפיתוח. כן חל גידול בהשקעות במפעלים המשתמשים בתהליך הייצור, בהון מרובה יחסית לעבודה. מאחר שגידול היצוא והייצור בשנה זו לא הדביקו את הגידול בכושר הייצור חלה בכמה מהענפים ירידה במידת הניצולת. ירידת שיעור הניצולת הביאה להחרפת ההתחרות בשוק המקומי, שהתבטאה בעיקר בתנאי תשלום ורק במידה מועטת בירידת מחירים.

בענפים שחלק השכר הוא גבוה בהם, גדל חלקם של המפעלים הקטנים ובתי-המלאכה, כי הם יכולים להגדיל את הייצור תוך הגדלה קטנה בסך השכר, מאשר מפעלים גדולים שבהם השכר יותר גבוה והם עמוסים הוצאות לשכר ולתנאים סוציאליים.

נמשך תהליך העמקת הייצור — עיבוד מוצרים בשלבים יותר מוקדמים — וכן החלפת מוצרי יבוא במוצרים מקומיים. ההתקדמות הטכנולוגית ועליית הרמה המקצועית בענפים הביאה לייצור מוצרים שקודם לכן היו מיוצרים בחוץ לארץ או מורכבים בארץ. תופעה זו בלטה בענפי המתכת, המכונות והחשמל וכן בענף הטכסטיל, העץ, הנייר, הכימיקאליים, וחומרי הבניין. העלאת איכות הייצור המקומי, יחד עם גיוון התוצרת והמעבר למוצרים יותר יקרים, הפחיתו את חלקו של היבוא בערך המוצרים.

סך ההוצאות לשכר עבודה עלה פחות מגידול הייצור, והשכר ליחידת תפוקה ירד. מחירי היבוא של חומרי הגלם ירדו, כי על אף הגידול בהיטלים על חומרי הגלם היה מחירם ליצור, בלירות ישראליות, נמוך מאשתקד. שכלול מנגנון הייצור הגדיל את התפוקה למועסק והקטין את הוצאות הטיפעול של הציוד. לעומת זאת גרמה הרחבת כושר הייצור להגדלת מעמסת החוב בקשר עם רכישת הציוד. בסיכום מסתבר שחלה ירידה בהוצאות הייצור ליחידה. ההגדלה בהיקף האשראי ללקוחות שהתעשייה נתנה, גרמה לכך שאם כי הרווחיות של התעשייה השתפרה במידת-מה, הרי מצבה הכספי מבחינת הנוזילות היה מתוח.

ירידת הוצאות הייצור ליחידת תוצרת לא הביאה לירידת מחירי התוצרת, אלא במספר מקרים. לירידת ההוצאות יכולה להיות חשיבות רבה בהתפתחות המשק הישראלי. הן לגבי מידת ההצבר הפנימי של הון להשקעות והן לגבי סיכויי היצוא של מוצרי תעשייה.

ירידת הוצאות הייצור בשנה זו גובעת בחלקה מגורמים שאינם בתחום שליטתו של המשק הישראלי, כגון ירידת מחירי חומרי הגלם המיובאים והדלק. אך גם הגורמים המקומיים של המשק — קיומו של כושר ייצור בלתי מנוצל והבשלת השקעות בציוד ובהקניית ידע מקצועי — טרם מוצו. במידה שהתעשייה תוסיף לשווק את עיקר ייצורה בשוק המקומי, ייקבע קצב גידולו של הייצור התעשייתי על-ידי הביקוש בשוק זה ועל-ידי הספקת חומרי הגלם למימון הייצור. המשך הגדלת הייצור המהירה, שתגדיל את שיעור הניצולת ותוריד את הוצאות הייצור מותנה, איפוא, בהגדלת היצוא התעשייתי. דבר זה מחייב שינויים בשיטות הייצור ליצוא וארגון היצוא.

1. התפוקה

ייצורם של רוב ענפי התעשייה גדל בשנת 1958 בין 10 אחוזים ל-15 אחוזים. הענפים שייצורם ירד, היו בעיקר הענפים המייצאים חלק ניכר מייצורם, שנפגעו מהשפל ששרר בשוקי היצוא או מהשינויים שחלו באותן מדינות, עמן היו לישראל הסכמי תשלומים, בעיקר טורקיה. מוצרים אלה היו: חוטי צמר, מלט, יהלומים ועפרונות.

ענפי המשנה שייצורם גדל בשיעור נמוך, היו: מאפיות, טבק, הנעלה, כמה מענפי חומרי הבנייה, כלי בישול, מכשירי חשמל ביתיים, רדיו ופטיפונים. שיעור הגידול הנמוך בענפים אלה נובע בעיקרו מהתפתחות בתחומי הצריכה והבנייה המוסברות בפרקים המתאימים בדיון וחשבון זה.

ענפי המשנה שייצורם גדל בשיעור נמוך היו: מאפיות, טבק, הנעלה, כמה מענפי מוצרי בשר, מוצרי חלב, שימורי פירות וירקות, טחינה, סוכר, טוויט כותנה, נייר, מוצרים כימיקאליים בסיסיים, מכשירי חימום ובישול, מכונות חקלאיות ומשאבות וציוד חשמלי בסיסי. הסיבות לגידול יתר זה יפורט בדיון על הענפים.

בלוח י"1 מובאים אומדנים ארעיים על התפוקה התעשייתית לענפים הראשיים ועל הערך המוסף של ענפים אלה לשנים 1957 ו-1958. אומדנים מפורטים יותר, על התפוקה בענפי המשנה, מובאים בדיון על ההתפתחות של כל ענף וענף.

הנתונים דלהלן מציגים שינויים של התפוקה במחירים שוטפים. עליית המחירים של הייצור התעשייתי נאמדת ב-2 עד 3 אחוזים. בהעדר מדד מחירי תפוקה מדויק אי אפשר למדוד ישירות את הגידול הריאלי בתפוקתם של ענפי המשנה.

2. התשומה

גידול הייצור ויציבות המחירים נתאפשרו על-ידי הספקת כל התשומות הדרושות לכך, ברמת מחירים שעלתה אך במעט על רמת המחירים ב-1957, ובכמה מקרים היתה רמת מחירי התשומות אף נמוכה מאשר בשנה הקודמת. כתוצאה מכך היו הוצאות הייצור ליחידת תוצרת, יותר נמוכות בשורה של כמה ענפים. דבר זה בלט במיוחד במחירי חומרי הגלם המיובאים, אך גם מחירי תשומות חקלאיות מסוימות, כגון בשר וסלק סוכר, היו יותר נמוכים.

אומדני התפוקה והערך המוסף בתעשייה לפי הענף (מחירים שוטפים), 1957-1958
(מיליוני ל"י)

הענף	ערך התפוקה		הערך המוסף		אחוז העלייה או הירידה (-) מ-1957 ל-1958	אחוז העלייה או הירידה (-) מ-1957 ל-1958
	1957	1958	1957	1958		
מכרות ומחצבים	33.4	37.0	19.8	22.1	11.5	
מוזן	305.9	362.2	87.4	103.0	11.8	
טכסטיל	203.8	223.7	75.1	83.6	11.4	
הלבשה	146.5	167.0	50.4	61.8	14.0	
עץ ורהיטים	91.1	96.9	37.7	42.9	5.9	
נייר והדפסה	74.1	86.5	37.0	46.4	16.6	
עור ומוצרי	67.7	71.0	25.9	29.3	5.1	
גומי ופלאסטיקה	40.4	45.9	16.0	19.3	12.5	
כימיקלים	128.9	154.2	42.1	54.7	20.9	
מינרלים אל-מתכתיים	103.8	102.7	50.8	54.7	0.1	
יהלומים	68.9	66.2	16.3	18.6	6.1	
מתכת	137.8	167.8	61.7	75.0	21.6	
מכונות	35.4	38.9	13.5	16.3	12.1	
ציוד חשמלי	33.0	39.0	16.9	21.5	18.2	
כלי הובלה	35.0	40.6	17.5	21.6	14.7	
שונות	16.0	15.8	8.3	8.6	-3.0	
סך הכל	1,521.7	1,715.4	576.3	651.7	13.1	

הערך: ענפי התעשייה מסווגים בלוח זה לפי הסיווג בסקר התעשייה 1956 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ההבדלים בין הסיווג בלוח זה לבין הסיווג בלוח המסביל בדו"ח 1957, הם כלהלן — בענף המזון כלול ענף עיבוד הבשר, פרט לבשר עוף. עיבוד החלב כולל את ערך החלב בכבוקים. בטחינה מופיע רק פדיון של הטחנות ולא ערך הקמח. ענף הכימיקלים כולל גם זיקוק נפט. בניגוד לנתונים על ערך תפוקת התעשייה המתפרסמים עלי ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מופיעים בנתונים אלה תפוקות בתי המלאכה בענפי ההלבשה, הרהיטים והנעליים. הסעיף שונות כולל ייצור מכשירים מדויקים, מכשירי אופטיקה וציוד, תכשיטים, חפצי אומנות, תשמישי קרושה, מכשירי משרד וכתביה וכן תעשיות אחרות. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

סך ההוצאות על שכר בתעשייה עלו, לפי הערכה, ב־10 עד 11 אחוזים. עלייה זו נובעת מגידול מספר המועסקים ב־3 אחוזים ומעליית השכר למועסק ב־6 אחוזים בערך. עליית התפוקה ללא עלייה מקבילה בתעסוקה נתאפשרה על־ידי שימוש יותר יעיל בכוח האדם, כך שהגדלת הספקת חומרי הגלם איפשרה הרחבת הייצור ללא גידול מקביל במספר המועסקים. עם זה נראה שהגידול בתשומת העבודה היה גדול במידת־מה משיעור הגידול של המועסקים, כי גדל מספר השעות למועסק.

גורם נוסף להגדלת התפוקה לעובד, היה תהליך ההרחבה והחידוש בתעשייה. בשנה האחרונה גדלו, במיוחד, ההשקעות החדשות בתעשייה וגם הבשילו השקעות שנעשו בשנים קודמות. רבות מהשקעות אלו היו עתירות הון, תופעה שנגרמה על־ידי המחירים היחסיים של ההון והעבודה, וכן על־ידי כיווני הפיתוח של התעשייה. כתוצאה מכך, גדל ההון המושקע לעובד וגדלה התפוקה הממוצעת לעובד. תהליך הגדלת התפוקה לעובד, שהגיע בשנה זו ל־6 עד 7 אחוזים, נמשך זה כמה שנים. נראה שעם גידול התפוקה בשנה זו טרם נסתיים התהליך, ועוד אפשר להגדיל את התפוקה ולהפחית את התשומה הריאלית של עבודה ליחידת תוצרת, על־ידי הגדלת שיעור הניצולת של הצידוד התעשייתי ושל כוח האדם המצוי במפעלים.

מספר המועסקים בתעשייה עלה, בממוצע שנתי, מ־173 אלף בשנת 1957 ל־142 אלף בערך

לוח י"ב

המועסקים בתעשייה לפי הענף, 1958

(אלפים)

מועסקים	הענף
3.1	מכרות ומחצבים
21.0	מזון וטבק
35.8	טכסטיל, הלבשה ועור
12.0	עץ ומוצריו ורהיטים
8.2	נייר, קרטון והדפסה
9.2	גומי, כימיקלים ונפט
7.4	מינרלים אל־מתכתיים
3.0	יהלומים
35.4	מתכת ומוצריה, מכונות וכלי הובלה
3.7	ציוד חשמלי
3.1	שוונות
141.9	כל הענפים

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בשנת 1958, גידול ב-3 אחוזים בערך. גידול מספר המועסקים בלט בענפי היהלומים, בענף הציוד החשמלי, ובענף הנייר וההדפסה. לעומת זאת היתה עלייה מועטת ביותר בענפי הטכסטיל, ההלבשה, העור וענף העץ ומוצריו. ביתר הענפים היה הגידול של מספר המועסקים קרוב לממוצע הכללי.

העלייה המועטת בשכר למועסק, נובעת מהסדרי השכר ומיציבות המחירים. מאחר שבתחילת 1957 נקבעו הסדרים שלפיהם ישתנה שכר היסוד רק אחת לשנתיים, לא חלו בשנה זו שינויים בשכר היסוד, ויציבות המחירים גרמה לכך שמאז אמצע 1957 הוגדלת תוספת היוקר רק פעם אחת — ביולי 1958, בשיעור של 3.6 אחוזים על השכר לחצי שנה. יתר הגידול בשכר למועסק נובע מהגידול בשעות הנוספות ומ"זחילת השכר" — תוספת ותק, הגדלת מענקים, העלאות בדרגה ותוספת משפחה.

גורם נוסף שהאיט במידה מסוימת את הגידול בשכר היה, הגדלת חלקם של פועלים בלתי מנוסים ושל פועלות ששכרם נמוך מהממוצע בכמה מפעלים. התוספת בתעסוקה בענפי המזון והטכסטיל, לדוגמא, היתה בעיקרה של פועלים בלתי מאומנים.

כתוצאה מתהליכים אלה עלה השכר בתעשייה מ-335 עד 340 מיליון ל"י ב-1957 ל-370 עד 375 מיליון ל"י ב-1958, גידול של 10 עד 11 אחוזים, וההכנסות מעבודה עצמית ומרווחים עלו בשיעור יותר גדול במידת-מה.

(ב) חומרי גלם חקלאיים

תשומות החקלאות לתעשייה, במחירים שוטפים, עלו ב-13.4 אחוזים, מ-119.8 מיליון ל"י בשנת תשי"ז ל-135.0 מיליון ל"י בשנת תשי"ח¹, ואילו עליית המחירים ליצרן התעשייתי היתה קטנה ביותר. הגידול בתשומות נובע מגידול התפוקה החקלאית, כי התעשייה שימשה מוצא לעודפי תוצרת טרייה, שאי אפשר היה לשווקה במחירים יותר גבוהים בארץ או בחוץ לארץ. כן התרחב ייצור הבשר מגידול מקומי בגלל המחירים הגבוהים שהיו בשוק, וכן גדל ייצור סלק הסוכר.

במקרים בהם הגידול בתשומות החקלאות לענף משנה נמוך מהגידול בתפוקת אותו ענף, הושלמה התשומה על-ידי יבוא של חומרי גלם חקלאיים מחוץ לארץ, דבר זה גרם או על-ידי יבולים ועומים, כגון בחיטה, טבק ושמן, או כתוצאה משיעור גידול הייצור החקלאי, שלא הדביק את גידול הייצור התעשייתי של מוצרי החקלאות, כמו בענף טווית הכותנה.

(ג) חומרי גלם מיובאים

יבוא חומרי הגלם לתעשייה, פרט לדלק, גדל ב-3 אחוזים בלבד, ונראה שחלה ירידה מסוימת במלאי חומרי הגלם המיובאים, שהיה גבוה במיוחד ב-1957. היבוא לתעשיית המזון ירד ב-1958 ואילו היבוא לתעשיות האחרות עלה ב-4.7 אחוזים. גם אם תובא בחשבון ירידה מסוימת במלאי, הרי שחלה ירידה במרכיב היבוא הכולל בתעשייה. ירידה זו היא תוצאה של כמה תהליכים כאחד — העמקת הייצור המקומי ושיפור איכות המוצר וכן שיעור-גידול יותר

¹ הנתונים בשנים חקלאיות גורמים להטייה מסוימת כלפי מטה, בפרט בענף לעיבוד חלב.

התשומות החקלאיות לתעשייה (מחירים שוטפים), תשי"ז-תשי"ח
(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	תשי"ז *	תשי"ח	אחוז העלייה או הירידה(—) מתשי"ז לתשי"ח
בשר (לא כולל עוף)	27.9	33.3	19.4
דגים	0.5	0.6	20.0
חלב	46.1	51.5	11.7
שימורי פירות וירקות	4.2	7.8	85.7
טחנות ומגרסות תבואה	9.1	8.5	-6.6
סוכר	3.1	5.2	67.7
יין, כוהל ומשקאות	6.2	7.2	16.1
טבק	2.7	2.1	-22.2
שונות	1.4	1.5	6.3
כותנה	10.1	11.6	14.9
צמר	0.2	0.4	100.0
תעשיית עץ	1.0	1.0	—
שמן וסבון	6.5	4.3	-33.8
סך הכל	119.8	135.0	13.4

* ההפרש בין סך התשומה של תשי"ז בלוח זה לבין סך התשומה בלוח ט"ז, נובע מפיצויים לנוקי ענף הכותנה, ששולמו לחקלאים על-ידי הממשלה.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל, לפי נתוני משרד החקלאות ומקורות אחרים.

מהיר של הייצור בענפים בעלי מרכיב נמוך יותר. בעוד שהייצור גדל במידה קטנה יחסית בענפים, כגון: טוויית חוטי צמר, תעשיית עץ, מלט ויהלומים, חל גידול מהיר בייצור ענפי המכרות והמחצבים, המזון, ההלבשה, תעשיית הכימיקלים היסודיים, וכן תעשיות עיבוד אחרות בעלות מרכיב יבוא נמוך, יחסית. מחירי חומרי הגלם מיבוא, בשער הנמל, ירדו ב־7 עד 8 אחוזים בהשוואה ל־1957. כך שעל אף ההיטלים שהיו מוטלים בשנה זו על חומרי הגלם לתעשיות המתכת, הפלאסטיקה ואחרות, חלה ירידה במחיריה של תשומה זו בשיעור הנאמד ב־5 אחוזים.

יבוא חומרי גלם לתעשייה לפי הייעוד, 1957-1958

(מיליוני דולרים)

הייעוד	1957		1958 מחירים שוטפים	אחוז העלייה או הירידה (—) מ־1957 ל־1958 במחירי 1958
	מחירים שוטפים	מחירי 1958		
תעשיית המזון	47.8	44.9	44.0	-2.0
תעשיות אחרות	144.0	133.8	140.1	4.7
סך הכל	191.8	178.7	184.1	3.0

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

(ד) דלק

צריכת הדלק גדלה מ־1.381 מיליון טונות בערך ב־1957 ל־1.524 מיליון טונות בערך ב־1958; מחיר הדלק ירד רק בשיעור הנאמד ב־5 אחוזים, למרות ירידת מחירי ההובלה הבינלאומיים בשיעור יותר גדול. עיקר הדלק לישראל מובל באניות, לפי הסכמים לתקופה של שנה עד שנתיים שנחתמו בתחילת 1957, בימי משבר הדלק של סואץ, כשמחירי ההובלה היו בשיאם, כך שהמשק נהנה מירידת מחירי ההובלה רק בסוף השנה.

(ה) חשמל

צריכת החשמל בתעשייה שסופקה על־ידי חברת החשמל לארץ ישראל גדלה ב־14.8 אחוזים, מ־462.9 מיליון קו"ש ל־532.3 מיליון קו"ש. שיעור גידול זה, העולה במידת־מה על הגידול בייצור התעשייתי, נובע בעיקר מגידול בענפים שבהם ההוצאה לחשמל תופסת חלק ניכר מהוצאות הייצור.

מחיר החשמל לתעשייה עלה באפריל 1958 ב־10 אחוזים בממוצע, אך מחירי החשמל נשארו עדיין נמוכים יחסית למחיר הערך המוסף המקובל במשק. מחיר החשמל המיוצר על־ידי המפעלים עצמם לא השתנה בזכות יציבות מחירי הדלק.

3. ההשקעות

ההשקעה הגולמית בנכסי ייצור קבועים בתעשייה ובמכרות הגיעה ב־1958 ל־157 מיליון ל"י, לעומת 124 מיליון ל"י ב־1957 — גידול ב־26 אחוזים. מאחר והבלאי על נכסי התעשייה גדל במידה פחותה, הרי שהיקף ההשקעה הנקייה עלה בשיעור גדול יותר. גידול זה הוא במידה רבה תוצאה של המדיניות הממשלתית המכוונת להגדלת כושר הייצור בענפי התעשייה, והמקצה

לשם כך אמצעים במטבע חוץ ובמטבע מקומי כהלוואות לזמן ארוך ובתנאים נוחים. כן מסייעת הממשלה לתעשייה המקומית על-ידי קביעת מחירים לגורמי ייצור ומניעת יבוא מתחרה לשוק המקומי. חלקה של הממשלה במימון ההשקעה נשאר כ-37 אחוזים בתעשייה ו-95 אחוזים במחצבים.

המימון הממשלתי של ההשקעות היה הגורם העיקרי להכוונת ההשקעות לענפים המוגדרים כעדיפים מבחינת המשק הלאומי.

הלוואות הממשלה מאפשרות הכוונת השקעות במידה העולה על חלקה של הממשלה בסך ההשקעות, שכן הממשלה מממנת רק חלק מכלל ההשקעה, ומימונה מותנה בהשקעה נוספת מצד המשקיע הפרטי. מאחר שהממשלה אינה מממנת חידוש ציוד אלא במקרים מועטים, הרי שכמעט כל ההשקעות החדשות שנעשו בתעשייה כווננו, באמצעות הלוואות הממשלתיות, והכרה ב"מפעלים מאושרים" לאותם ענפים שהממשלה ראתה כרצויים מבחינת המשק הלאומי.

הקריטריונים העיקריים, ששימשו סיבה למתן הלוואה ממשלתית למימון חלקי של השקעה מסוימת, היו בראש וראשונה ההשפעה המקווה של ההשקעה על מאזן התשלומים — להקטנת מרכיב היבוא בייצור ולהגדלת היצוא במחיר סביר של דולר מוסף או דולר נחסך. גורם קובע נוסף היה שיקולי ההשפעה על התעסוקה, בעיקר באזורי פיתוח, וכן בהטחת המשך ייצורים התקין, בתנאי חירום, של מוצרים המוגדרים כחיוניים. קריטריונים אלה, בצורה שהופעלו על-ידי הרשויות הקובעות, היו כלליים ביותר. כל אחד מקריטריונים אלה היה בו כדי להצדיק עזרה להקמת מפעל, בהתאמה מסוימת לקריטריונים אחרים.

הענפים שבהם חלה הרחבה גדולה במיוחד בהיקף ההשקעות בשנים האחרונות, כתוצאה מהמדיניות הממשלתית, היו ענפי המכרות והמחצבים, הטכסטיל, הכימיקלים והמתכת. עם הגדלת כושר הייצור בענפים המייצרים לצריכה מעל לביקוש בשוק המקומי במחירים הקיימים, מפנה הממשלה חלק גדול של ההשקעות המושקעות על-ידה לניצולם של חומרי גלם תעשייתיים המצויים בישראל, ולהגדלת חלקם של מוצרי הביניים ונכסי ההשקעה.

על אף המידה הגדולה של ההשפעה שיש לממשלה על כיווני התפתחות התעשייה, הרי פרט למחצבים, היתה היוזמה להקמתם של מפעלים בשנה הנדונה בידי יזמים פרטיים, ואילו הממשלה היתה מוכנה לעזור בהשקעה במידה שהם התאימו לקריטריונים שנוכרו לעיל. המפעלים היו חייבים לייצר את הערך המוסף המקומי שלהם במחיר דולר סביר, אך מחירי התשומות המקומיות, ובעיקר מחיר תשומת העבודה הבלתי מקצועית, הם גבוהים בהשוואה למחירי תשומות אלו בארצות מתחרות, בשער החליפין האפקטיבי. במצב זה ניסתה הממשלה לעשות השקעות לכדאיות למשקיע, על-ידי הוזלה יחסית של מחיר ההשקעות הקבועות. דבר זה נעשה על-ידי מתן הלוואות והקצבות מטבע לקניית ציוד ללא מכסים והיטלים, על-ידי מתן אשראי לזמן ארוך בשער ריבית נמוך ועל-ידי הצמדה חלקית בלבד, המקטינה את המחיר הממשי למשקיע.

זו היתה אחת הסיבות לכך, שהביקוש להלוואות למימון נכסי השקעה עלו גם בשנה זו על הסכום שעמד לרשות הממשלה למטרה זו. דבר זה התבטא בסכום הבקשות שהוגשו, ובכך שמשרדי הממשלה נאלצו להפסיק קבלת בקשות בסוף שנת התקציב. הקמתם של מפעלים עתירי הון ומעוטי עבודה, שהיא במידה מסוימת תוצאה הכרחית

מכיווני ההתפתחות של התעשייה בשנים האחרונות, הביאו להדגשה בהקמת מפעלים יסודיים המייצרים נכסי ייצור וחומרי גלם ולא מוצרי צריכה, והביאו בכך לגידול ההשקעות במכרות ומחצבים ותעשיית כימיקלים בסיסיים. אבל גם במקרים שבהם אפשרית תחלופת ההון בעבודה, גרמו המחירים היחסיים של גורמי הייצור שהמשקיע יעדיף, מתוך שיקולי כדאיות שלו, את אותו יחס שבו מרובה ההון ומועטת העבודה. כן מעודדים המחירים היחסיים את הגדלת ההשקעות בענפים עתירי הון. בשנה זו נעשו התחלות לשינוי בשטח זה, על-ידי היטלים על חומרי הגלם המיובאים, אבל מאחר שהיקפם של היטלים אלה היה קטן, בגלל שיקולי ההשפעה האפשרית על מדד המחירים לצרכן, ואילו מחירי הציוד והחשמל נשארו נמוכים יחסית, לא השפיע הדבר במידה רבה על התעשייה הקיימת ועוד פחות על ההשקעות המתוכננות.

להתפתחות זו היתה גם השפעה על רווחיות התעשייה ומימונה. הגידול היותר אטי בהוצאות על העבודה, הגדיל את חלקן של ההכנסות מהון. המפעלים יכלו להגדיל את מימון חידוש הציוד ממקורותיהם, ואף להפריש חלק מהרווחים למימון השקעות חדשות. סך המימון העצמי של ההשקעות הגולמיות גדל מ-78 מיליון ל"י ב-1957 ל-98 מיליון ל"י ב-1958 — גידול ב-24 אחוזים. גידול הרווחים הגדיל את ההפרשות לקרנות בלאי, ובמיוחד בסקטור הממשלתי, אבל גם בתעשייה הפרטית הוא גרם לגידול המימון העצמי. עד כה לא הצליחה התעשייה לממן חלק מהשקעותיה על-ידי פנייה ישירה לשוק ההון. רק מוסד ישראל לתעשייה, שהוא גוף כללי של התעשייה בשיתוף עם הממשלה והבנקים, פנה בשנה זו לראשונה לשוק ההון וגייס 8.5 מיליון ל"י לשם מתן הלוואות ארוכות מועד לתעשייה. במידה שהתעשייה השתמשה בהלוואות למימון ההשקעות, היו אלו בעיקרן הלוואות קצרות מועד וגרמו להקטנת ההון החוזר ולהחמרת מצב הנוזלות.

4. היצוא התעשייתי

סך היצוא התעשייתי בשנת 1958 (כולל יהלומים), היה 82.2 מיליון דולר לעומת 84.1 מיליון דולר בשנת 1957, דהיינו ירידה ב-2.2 אחוזים. מאחר שמחירי היצוא ירדו ב-3 אחוזים בממוצע, הרי שהכמות הפיזית של היצוא עלתה ב-0.8 אחוזים בלבד. אחוז הערך המוסף עלה במידת-מה, כך שסך הערך המוסף של היצוא התעשייתי נשאר על רמתו הקודמת, והיה 28.6 מיליון דולר. תמורת היצוא עלתה במידת-מה בגלל הקטנת המכירות לארצות אשר בסחר אתן נהוג דיסאג'יו. סך היצוא התעשייתי לא עלה עקב גורמים שפעלו הן בארץ והן בארצות הייעוד של התעשייה. המשבר בארצות-הברית והשפעתו על מדינות אחרות היו הגורמים העיקריים לירידת יצוא היהלומים. הסתימה החלקית של היצוא לשוק הטורקי, עקב שינוי תנאי הסחר עם ארץ זו, גרמה לירידת היצוא התעשייתי הרבגוני לארץ זו. בשל כושר ההתחרות הקטן, של היצוא התעשייתי הישראלי, בתנאים אלה, היו טורקיה וארצות הסכמים מסחריים אחרים, המוצא הנוח ביותר ליצוא הישראלי. גורם נוסף שהשפיע היה השינויים בשיטות עידוד היצוא שהונהגו בסחר החוץ הישראלי. הליברליזציה של היבוא איפשרה השגת חומרי גלם לייצור לשוק המקומי מבלי יצואם. דבר זה התבטא בירידתה ההדרגתית של שיטת הפמ"ז. לעומת זאת חל גידול בייצורם של מוצרים, בהם נראה שיש למשק הישראלי יתרון. היתרון יכול להיות תוצאה

יצוא מוצרי התעשייה*, 1957-1958

(אלפי דולרים)

אחוז העלייה או הירידה (-) מ-1957 ל-1958	1958	1957	
47.6	5,670	3,842	שימורים ומיצים
7.6	326	303	יינות
-7.0	553	594	חומרי עזר למכונות
22.7	5,800	4,728	צמיגים ואבובים
19.0	2,887	2,423	לבדים ופנלים
64.4	504	306	זכוכית שטוחה
33.6	1,942	1,454	חפצי חן, תשישי קדושה וספרים
18.8	2,966	2,497	אשלג
44.5	2,900	2,006	הלבשה עליונה
-47.0	817	1,559	שמני מאכל
-9.2	1,601	1,763	מכונות
-57.0	313	727	אבקת קאקאו
-51.0	1,720	3,520	מלט
-69.0	92	295	עפרונות
-47.0	846	1,595	מוצרי קרטון
-69.0	763	2,484	תרופות
-24.4	286	378	צבעים ולכות
27.6	435	341	נעליים וסנדלים
7.4	977	910	אריגים ובדים
-24.0	1,997	2,632	חוטי צמר סרוק
77.0	1,200	677	מוצרי סריגה וגרבי ניילון
-17.6	1,482	1,799	בולי דואר
-54.5	190	428	טריקו ולבנים
-3.3	34,320	35,500	יהלומים
-36.2	57	892	צינורות פלדה
140.0	296	123	סכיני גילוח
-65.5	265	768	מקררים וממזגים
8.3	1,357	1,252	כימיקלים וחומרי הדברה
31.4	10,830	8,248	מוצרי תעשייה אחרים
-2.2	82,230	84,118	סך כל הייצוא התעשייתי

* ההפרשים בין לוח זה לבין לוח ג"ב נובעים מסיווג שונה של פריטים.
המקור: משרד המכס והתעשייה.

של מחיר בינלאומי נמוך, של אחת התשומות העיקריות, זאת — אם כתוצאה מתנאי טבע ומציאות אוצרות טבע, או מעבודה מקצועית וידע זול או מעמדת שוק מונופוליסטית.

תופעה זו של הגדלת ההתמחות ביצוא באה לידי ביטוי גם במידת הריכוז של היצוא. במידה שמטרתה של מדיניות ההשקעות היא הרחבת כושר הייצור, כדי לכוון את הייצור הנוסף ליצוא, חייבות ההשקעות להתרכז בעיקר באותם ענפים קיימים או עתידים לקום, אשר יש סיכוי סביר להרחבת יצואם, דהיינו לאותם ענפים ומוצרים בהם יש למשק הישראלי יתרון יחסי.

הגורמים המונעים את הגדלת היצוא התעשייתי הם, בכמה מקרים, הוצאות ייצור ישירות גבוהות ליחידת תפוקה — הוצאות הובלה, שירותים פנימיים ושכר עבודה. בענפים אחרים גורמים המונעים הגדלה, מהמבנה המפוצל של הייצור התעשייתי, המביא לחוסר התמחות, הוצאות ייצור גבוהות ומעמסת הוצאות כלליות גדולות על מספר קטן של יחידות תוצרת. במוצרים אחרים נקבע היקף היצוא על-ידי כושר הייצור ובמקרים נוספים על-ידי התחרות השוק המקומי למוצרים ולגורמי ייצור. מדיניות הרחבת כושר הייצור כשלעצמה מסלקת רק את הגורם האחרון. במקרים בהם המגבלה ליצוא היא בכושר הייצור המקומי, או בכמות חומרי הגלם המקומיים, כגון בתוצרת ההדרים, הצמיגים, הלבידים והמוצרים הכימיקאליים וכן במוצרים שעדיין אינם מיוצרים כלל, הרי השקעות נוספות יכולות להביא להגדלה מתאימה ביצוא. ברבים מענפי התעשייה אשר יש להם סיכוי סביר לייצא, המגבלה העיקרית ליצוא היא במבנה הארגוני של הייצור, ובלי שינוי מבנה זה לא יוכלו ענפים אלה לייצא גם אם כושר הייצור יוגדל.

הסיבות להסתייגות יצרנים רבים מהיצוא הן גם משום שהוצאות היצוא הן בחינת הוצאה קבועה, שהיא גדולה מדי בהשוואה להיקף ייצורם, וגם משום אי נכונותם להסתכן בשווקים שאינם ידועים להם. דבר זה מונע בעד היצרן הבינוני או הקטן לפעול כיצואן, שכן הסיכוי לחדירה לשוק הבינלאומי אינו נקבע על-ידי הוצאות הייצור הישירות בלבד — והן עלולות להיות נמוכות אצל יצרן זעיר — אלא גם על-ידי הוצאות היצוא. במידה שהמשק מעוניין בהכללת מספר גדול יותר של יצרנים ביצוא, הרי תנאי לכך הוא שחרור היצואן ממעמסת הוצאות היצוא, באותם ענפים בהם בעייה זו קיימת, והטלתן על גוף נפרד, בעל הידע, הקשרים והאמצעים הכספיים הדרושים לכך.

תהליך הליברליזציה מאפשר יצוא גם מבלי שהיצרן ייבא בעצמו את חומרי הגלם וגם מבלי שירוויח את מטבע החוץ הדרוש לשם ייצור לשוק המקומי. כתוצאה קטן הקשר בין היבוא והייצור. הקמתן של חברות יצוא מקטינה את הקשר בין ייצור ליצוא, שהוא גורם המגביל את מספר היצואנים. בשנה האחרונה החלו בפעולה כמה חברות יצוא שהוקמו בסיוע הממשלה, אבל חברות אלו היו מעוטות הון והשפעתן הורגשה לפי שעה במידה מועטת. הצלחתן של חברות אלו אינה מותנית רק ברכישת ניסיון, אלא בעיקר בהעמדת אמצעים מספיקים לרשותן, למימון מלאי חומרי גלם, למימון ייצור שוטף, למתן אשראי ללקוחות והקמת מערכת אחסנה ושיווק בשווקים הפוטנציאליים. בצורה זו יוכל היצרן — הגדול או הקטן — המייצר בעבורן להתרכז בייצור, מבלי שייאלץ לעסוק בתהליכים המסחריים של עיסקות מטבע חוץ ליבוא או ליצוא, וכן תתאפשר חלוקת עבודה והתמחות בייצור שוטף של מוצר אחד, ובכך יוקטנו הוצאות הייצור הכלליות והישירות.

5. האשראי התעשייתי

בשנת 1958, כבשנים קודמות, הורגש ברוב ענפי התעשייה ביקוש רב לאשראי, שהתבטא בדרישות להרחבת האשראי הבנקאי לזמן קצר. תוספת האשראי לזמן קצר לתעשייה הגיעה ל-24.2 אחוזים, מ-133.9 מיליון ל"י בשנת 1957 ל-166.3 מיליון ל"י בשנת 1958. סכום זה כולל הלוואות לזמן קצר מאמצעי מערכת הבנקאות ומקרנות הממשלה להון חוזר, הלוואות לחיבי מס הכנסה, ליבוא במסגרת המענק והשילומים ואקצפטים. שיעור הגידול נקבע מתוך שיקולים כלל משקיים על-ידי בנק ישראל ועל-ידי מוסדות המדינה האחרים. מאחר שהמקורות השונים למימון קצר מועד ניתנים לתחלופה קלה, הרי שנודעת משמעות רבה בעיקר להיקפו הכללי של האשראי קצר המועד ולא לאשראי מכל מקור ומקור לחוד. שיעור הגידול באשראי היה גדול מהגידול בייצור, שעלה ב-13 אחוזים, אך בשער הריבית הקיים לא היה בו כדי לספק את הדרישות לאשראי של מפעלי התעשייה וגופיה המאורגנים.

לוח י"ו

אשראי לזמן קצר לתעשייה לפי המקור, 1958-1957

(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)

המקור	1957	1958
בנקים ואגודות שיתופיות לאשראי	93.7	124.8
בנק ישראל (מטבע חוץ ומקומי)	14.2	5.6
תקציב הפיתוח	14.2	24.2
אקצפטים	11.8	11.6
סך הכל	133.9	166.3

ה מקור: בנק ישראל ומשרד המסחר והתעשייה.

הסיבות לביקוש הרב לאשראי קצר מועד לתעשייה היו בחלקן הסיבות הכלליות של המשק, אבל להחרפת מצב הנוזילות בתעשייה בשנה זו תרמו כמה תהליכים, המיוחדים להתפתחות התעשייה, ובפרט בשנים האחרונות.

מדיניות עידוד ההשקעות הממשלתיות התבטאה בתעשייה בעיקר במתן הלוואות ארוכות מועד למימון השקעות היסוד במפעלים. בדרך כלל, עובר זמן מה בין אישור ההלוואה לבין קבלתה, בעוד שהמשקיעים מתחילים בביצוע ההשקעה עם קבלת האישור ובטרם קיבלו את ההלוואות, ולפעמים אף לפני קבלת האישור. היקף הסכומים עליהם התחייבה הממשלה הלך וגדל. ההשקעה

גורמת למפעלים להסתבך במימון קצר מועד, שלא מהמוסדות הבנקאיים, משום שהבנקים אינם נותנים מימון ביניים אלא במספר מקרים, וגם אז רק כנגד בטחונות מרובים. במידה שחלה עלייה במחירי ההשקעות גורמת ההשהייה אך לירידת ערך ההלוואה. נוסף לכך מחייבים תנאי ההלוואות את המשקיע להעמיד סכום מקביל, שכן בדרך כלל ההשתתפות הממשלתית היא בשיעור של 40 עד 50 אחוז מערך ההשקעה. בעוד שמקבלי ההלוואות אינם יכולים להעמיד את מלוא חלקם ממקורות עצמאיים או מהלוואות ארוכות מועד. חלק מהשקעות היסוד, כולל הון חוזר ממומן ממקורות אשראי קצרי מועד, וכתוצאה מכך לא מופנה כל האשראי קצר המועד ממקורות בנקאיים וממשלתיים העומד לרשות המפעלים למימון צורכי הייצור השוטפים. בעייה זו מורגשת במיוחד במפעלים חדשים, שהוקמו בשנים האחרונות, בהן הוחש קצב ההשקעות בתעשייה. מפעלים אלה התקשו בקבלת אשראי מהבנקים אשר, היו צריכים שלא להגדיל את האשראי ללקוחות ותיקים, אילו רצו להגדיל במידה ניכרת את האשראי ללקוחות החדשים.

תהליכים אלה פעלו פעולה מצטברת במשך השנים, אבל השינוי שחל בשנת 1958 נגרם בעיקרו על-ידי השינויים בייצור ובביקוש למוצרי תעשייה. הגדלת יכולת הייצור גרמה לכך שהתחרות בשוק המקומי החריפה. התחרות זו התבטאה בעיקר במתן אשראי ללקוחות ולא בירידת מחירים, הן בגלל הסכמים בין היצרנים והן בגלל צפיות לעליית מחירים מחודשת. בכל מקרה בו עבר ענף מ"שוק מוכרים" ל"שוק קונים" היה מעבר זה מלווה בהרחבת האשראי לקונים. ענף מטוויות הכותנה היה הדוגמה הבולטת ביותר; בעוד שבסוף 1957 היה נהוג בענף זה תשלום במזומנים, ואף במתן מקדמות, הרי בסוף 1958 נתנו המטוויות אשראי ללקוחות לתקופה של 4 עד 5 חודשים. בענף הנייר, בו אין הייצור המקומי מספק את הביקוש ואין התחרות בייצור המקומי, משלמים הקונים מקדמות למפעל עד היום, שכן השוק למלוא תוצרת המפעל מובטח. גם בענפים האחרים היו תופעות דומות, אבל מאחר שברוב ענפי התעשייה היו ב-1958 "שוקי קונים" הרי האשראי ללקוחות היה התופעה האחת המכבידה ביותר על מצב נזילותה של התעשייה. אפשר לומר שממדי האשראי ללקוחות משמשים אינדיקטור לגבי כושר המיקוח של היצרנים והלקוחות. ככל שעמדת המיקוח של היצרן היתה חזקה יותר היה האשראי נמוך יותר — ולהיפך.

המדיניות הכספית, שכיוונה את האשראי הנוסף לענפי יצוא על-ידי מימון חומרי הגלם ליצוא, ושמימנה את תהליך הייצור עצמו ואף את האשראי ללקוחות בחוץ לארץ, הביאה לידי כך שאותם ענפים, שייצאו חלק גדול מתוצרתם, היו במצב יותר טוב מבחינת הנזילות, מהענפים שכיוונו את עיקר ייצורם לשוק המקומי. כך, למשל, בענף חוטי הצמר היה המצב יותר טוב מהמצב בענף חוטי הכותנה. חברות המחצבים קיבלו מזומנים תמורת יצואן, ואילו החברות המוכרות בשוק המקומי נאלצו לתת אשראי עד לשלושה חודשים, שכן הלקוחות שלהן, גם הם נתנו אשראי ללקוחות לכמה חודשים.

החולשה היסודית של מבנה מימון התעשייה אינה ניתנת לתיקון על-ידי תוספת אשראי בנקאי בממדים הנדרשים על-ידי התעשייה. סך המימון החסר להשקעות ולהון חוזר הוא בסדר גודל כזה, אשר הענקתו רק תגרום לתחילתה של ספירלה אינפלציונית חדשה. תהליך ההבראה מחייב צמצום הדרגתי של האשראי ללקוחות, השקעה מחודשת של רוחים, מימון זהיר של

השקעות, תוך דאגה מראש לכל הסכומים הדרושים לתיפעול תקין, והסרת הצפיות האינפלציוניות כגורם לביקוש להשקעה.

האשראי להון חוזר, הניתן לענפי התעשייה על-ידי מערכת הבנקאות והממשלה, גדל בשיעורים שונים מענף לענף, עקב ההשפעה השונה של הגורמים הנוכחים לעיל. לענפים שהגדילו את יצואם, או שהגדילו ייצור מחליף יבוא, המוגדר כעדיף מבחינת המשק, הורחב האשראי המכוון, שניתן על-ידי מערכת הבנקאות בהכוונת בנק ישראל, או שניתן מתקציב הפיתוח. בענפים אחרים זכו מפעלים להרחבת אשראי, במסגרת הוראות הכוונה רחבות, שהשאירו לבנקים אפשרות החלטה רבה, והם חילקו אותם למפעלים או לפי קשרי מסחר שהם מקיימים שנים רבות או משום שראו בהם עיסקות מסחריות בטוחות.

לוח 7

אשראי לזמן קצר לתעשייה מאמצעי מערכת הבנקאות והממשלה לפי הענף, 1957-1958
(מיליוני ל"י)

(סוף התקופה)			
הענף	1957	1958	אחוז העלייה או הירידה (—) מ־1957 ל־1958
מזון וטבק	17.5	26.4	51.0
טכסטיל, הלבשה ועור	25.5	31.8	24.6
עץ ומוצרי ורהיטים	6.9	6.9	0.8
נייר והדפסה	7.7	8.1	5.2
גומי ופלסטיקה	6.3	7.0	11.4
כימיקלים	22.0	26.4	19.8
מינרלים אל-מתכתיים	6.3	10.6	68.9
יהלומים	7.2	5.1	-29.6
מתכת, מכונות וציוד חשמלי	24.6	32.9	33.7
שונות	9.9	11.1	12.0
סך הכל	133.9	166.3	24.2

ה מקור: בנק ישראל ומשרד המסחר והתעשייה.

6. ענפי התעשייה

(א) ענף המזון

תפוקת ענף המזון גדלה, מ־305.9 מיליון ל"י ל־362.2 מיליון ל"י — גידול ב־18.4 אחוזים. שיעור גידול זה היה בעיקר תוצאה של הגדלת הספקת חומרי הגלם החקלאיים, עקב הגידול בתפוקת החקלאות. הגדלת ייצור החלב, הבשר וסלק הסוכר והעלייה בכמות פרי ההדר בעל איכות

ירודה, הביאו לעלייה בעיבוד תוצרת מוצרים אלה. בחלב ובפרי ההדר שימש העיבוד התעשייתי לניצול אותו גידול בהספקת המוצרים, שלא ניתן היה למוכרו בצורה טרייה בארץ או בחוץ לארץ. לעומת זאת חלה עלייה קטנה יותר בייצורם של ענפים אשר היקף ייצורם אינו מוגבל על-ידי חומרי הגלם אלא נקבע על-ידי רמת הביקוש הפנימי. שיעור הגידול הנמוך ביותר בין ענפי ייצור המזון היה בייצור מוצרי קמח, כתוצאה משינוי סל הצריכה, שהביא למעבר מצריכת מוצרים האופייניים לצריכת מעוטי יכולת למוצרים "עשירים" יותר. בדומה לזה חלה עלייה מועטת בייצור הקרח בגלל המעבר לשימוש במקררים חשמליים. הגידול המועט בייצור הטבק, לעומת זאת, נגרם על-ידי המעבר מצריכת סיגריות יקרות לסיגריות זולות יותר, כתוצאה מהעלאת הבלו על הסוגים המשובחים והפחתת הבלו על הסוגים העממיים.

במאפיות חל ריכוז הייצור בגדולות והמשוכללות יותר, תוך חיסול או איחוד של מאפיות קטנות. תהליך זה טרם נסתיים. מידת הניצולת בענפים רבים אף ירדה בשנה זו, עקב השקעות בכמה ענפים, כגון בתעשיות השוקולדה והממתקים.

במחירי התשומות והתפוקות בענף זה לא חלו שינויים ניכרים. ירידת המחירים הבינלאומיים השפיעה על מחירי החיטה, גרעיני השמן והסוכר. במחירי התשומות המקומיות חלו שינויים עקב מדיניות המחירים לתוצרת החקלאית (ראה פרק ט', "החקלאות").

לוח 8''

התפוקה בענף המזון לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958

(סיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ-1957 ל-1958
בשר ודגים	15.2	20.7	37.0
מוצרי חלב *	72.9	90.0	23.6
שימורי פירות וירקות	27.6	35.3	27.8
מרגרינה ומוצרי שמן	16.9	19.2	13.6
טחנות ומגרסות תבואה *	12.0	15.0	24.8
מאפיות ומוצרי בצק	65.6	70.4	8.1
סוכר, שוקולדה וממתקים	26.4	31.8	20.5
יין, כוהל ובירה	17.2	20.2	17.4
קרח, טבק ומוצרי מזון אחרים	51.9	59.6	14.8
סך הכל	305.9	362.2	18.4

* הנתונים כוללים בתפוקת ענף החלב את ערך החלב שבוקבק. כן מתייחסים הנתונים לאומדן ערך הטחינה והם שונים מהנתונים שנתפרסמו בדו"ח 1957 שהתייחסו לאומדן ערך הקמח.
ח מ ק ו ר : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

ההתפתחות הבולטת ביותר בענף זה היתה בענף טוויית חוטי הכותנה, כתוצאה מהגדלת כושר הייצור. מספר הפלכים עלה מ-90 אלף בסוף 1957 ל-120 אלף בסוף 1958, עקב פתיחת מסוויית חדשות והרחבת מסוויית קיימות. עליית כושר הייצור לא הביאה לגידול שווה בייצור עקב קשיי הרצה ועקב ירידה מסוימת בניצולת, שנגרמה ממגבלת הביקוש המקומי. גידול הייצור בולט בעיקר בחוטים הדקים והיקרים יותר, אשר החלו בייצורם רק בזמן האחרון. הגידול בייצור, שהופנה כולו לשוק המקומי, הביא לירידה מסוימת במחירים, עקב החרפת ההתחרות. הירידה התבטאה במידה מסוימת במחירים, אך בעיקר בשינוי תנאי התשלום; המסוויית עברו מהנוהג שהיה קיים ב-1957, של קבלת מקדמות לפני הספקת החומר, למתן אשראי ללקוחות. כתוצאה מכך חל שינוי בתנאי התשלום גם בענף אריגת בדי כותנה, אף שהשינוי בהיקף הייצור היה קטן יותר.

טוויית חוטי הצמר ירדה עקב צמצום היצוא, שהיה מיועד בשנים קודמות בעיקר לארצות הסכמים מסחריים. הירידה הביאה עמה ירידה מסוימת במחירים ובעיקר בתנאי התשלום, והשפיעה בכיוון זה גם על מחירי אריגי הצמר. שיעור ירידת המחירים היה קטן, במידה רבה, מירידת מחירי הצמר הגולמי המיובא, שהגיעה עד ל-25 אחוזים, בעוד שמחיר הכותנה הגולמית היה יציב. בענף זה לא היתה הרחבה ניכרת בכושר הייצור.

בענפי סריגת הטריקו והטריקוטאז' חל גידול בייצור, שנועד בחלקו ליצוא. על אף ירידת מחירים בשוק העולמי נתאפשר הדבר עקב שיפור טיב המוצרים ושכלול הייצור, שהביא גם לירידת הוצאות הייצור, וכן עקב ירידת מחירי חומרי הגלם המיובאים. הגידול בתעשיית ההלבשה קשור גם בגידול היצוא, בעיקר של מעילי גשם והלבשה עליונה.

לוח 9

התפוקה בענף הטכסטיל וההלבשה לפי ענף (מחירים שוטפים), 1957-1958

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה או הירידה (—) מ-1957 ל-1958
טוויית כותנה	29.1	35.6	22.3
טוויית צמר וחוטנים סינתיטיים	26.9	24.5	-8.9
אריגת בדים	107.2	117.5	9.6
צביעה, ליבון ואשפרה	15.2	19.5	28.4
סריגת טריקו וטריקוטאז' ומוצרי טכסטיל אחרים	25.4	26.4	3.9
סך כל הטכסטיל	203.8	223.7	9.8
הלבשה	146.5	167.0	14.0

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וכנק ישראל.

הייצור של ענף זה, גדל מ-91.1 מיליון ל"י ל-96.9 מיליון ל"י — ב-6 אחוזים בערך. קצב הגידול נקבע בעיקר על-ידי הביקוש המקומי. הביקוש למוצרי נגרות מקומיים היה יציב יחסית בעוד שהתעשייה הבסיסית של העץ — לבידים ופאנלים — גדלה ב-10.3 אחוזים. חלק ניכר מגידול הייצור הופנה ליצוא, בעוד שענף הנגרות עודנו מייצר כמעט אך ורק לצורכי השוק המקומי.

לוח 10

התפוקה בענף העץ ורהיטים לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים),

1957-1958

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ-1957 ל-1958
תעשייה בסיסית של עץ	19.0	21.0	10.3
מוצרי עץ ושעם, פרט לרהיטים	10.4	12.6	21.0
נגרות, רהיטים ומרפדות	61.7	63.3	1.0
סך הכל	91.1	96.9	6.4

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

(ד) נייר והדפסה

קצב גידולה המהיר של תעשיית הנייר הבסיסית נגרם על-ידי גידול כושר הייצור של בתי החרושת הקיימים. כיום עוד קיים מחסור בכושר ייצור, וחלק מהנייר הנצרך בארץ עודנו מובא מחוץ לארץ, כך שבמידה שהייצור גדל אין השוק המקומי מהווה הגבלה. מפעלי הנייר הקיימים הרחיבו ייצורם ואף גיוונו אותו על-ידי תוספת סוגי נייר. רמת מחירי הנייר לצרכן היתה קבועה להלכה, אבל למעשה היוו משלוחי היבוא גורם מווסת, ובמידה שנייר יבוא לא שוחרר מהנמל חלה עלייה במחירים הפנימיים וגידול רווחי היצרנים או המתווכים. מחירי חומרי הגלם המיובאים ירדו, אבל ההיטלים מנעו ירידת הוצאות הייצור. היקף הביקוש המקומי הניע את המפעלים להרחבת השקעות, הן לייצור המוצרים הסופיים והן לייצור חומר הגלם העיקרי — התאית — מחומרים מקומיים. מידת הכדאיות למשק של ייצור נוסף זה אינה ברורה, שכן מחיר הדולר הנחסך הינו גבוה, הן בגלל מחיר חומרי הגלם והן בגלל מחיר המים, המהווים גורם חשוב בהוצאות הייצור.

היקף היצוא של מוצרי הנייר והקרטון ירד, בגלל קשיים בשוקי ההסכמים המסחריים, אליהם שווק עיקר היצוא בעבר. ייצור מוצרים אלה לשוק המקומי הוסיף לגדול, עקב הגדלת השימוש במוצרים אלה לצורכי אריזה.

תפוקתו של ענף הדפוס גדלה במידה ניכרת הן כתוצאה מהביקוש והן כתוצאה מגידול כושר

הייצור. הציוד החדש, שהובא ב-1957, הביא להגדלת הדפסת ה"אופסט", הן במפעלים קיימים והן במפעלים החדשים. כתוצאה מכך חל מעבר לסוג הדפסה זו והייצור והתעסוקה בבתי הדפוס גדלה. לעומת זאת חלה ירידה מסוימת בענף הצינוקוגראפיה. מחירי ההדפסה הועלו ב-1958 ב-10 אחוזים, אבל עקב ההתחרות קיימת תנועה, מסוימת של המחירים בהתאם לעונתיות מסחרית.

לוח י"א

התפוקה בענפי הנייר וההדפסה לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958
(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ' 1957 ל' 1958
תעשייה בסיסית של נייר וקרטון	11.5	13.9	21.1
מוצרי נייר וקרטון	22.8	26.3	15.5
הדפסה וכריכה	39.8	46.3	16.3
סך הכל	74.1	86.5	16.7

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

(ה) עור ונעליים

השיעור הנמוך של גידול ייצור ענף זה — 5 אחוזים בלבד — מ' 67.7 מיליון ל"י ל' 71.0 מיליון ל"י, נגרם עקב היציבות בביקוש למוצרי הענף. מאחר שיצוא הנעליים עודנו גורם קטן בסך הייצור, הביאה תוספת ההשקעות, שנעשו בשנים האחרונות בענף, להתחרות קשה בין היצרנים המרובים, אשר כתוצאה ממנה הסתבכו בקשיים כספיים כמה מפעלים גדולים בענף הבורסקאות, שלא יכלו לעמוד בהתחרות של היצרנים הקטנים ובעלי המלאכה אשר הוצאות ייצורם קטנות יותר.

לוח י"ב

התפוקה בענף העור ומוצריו לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958
(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ' 1957 ל' 1958
בורסקאות	15.7	15.9	1.5
ייצור נעליים ומוצרי עור	52.0	55.1	6.0
סך הכל	67.7	71.0	4.9

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

גם לאחר צמצום ייצורם של מפעלים אלה נשאר כושר ייצור גדול בלתי מנוצל, אשר היה אחת הסיבות העיקריות ליציבות המחירים ששררה בענף זה, על אף העלייה של 2 עד 3 אחוזים במחירי העור המעובד.

(ו) גומי ופלאסטיקה

הגידול בייצור מוצרי הענף ב-13.3 אחוזים, מ-40.4 מיליון ל"י ל-45.9 מיליון ל"י, היה בולט ביותר בייצור הצמיגים, בהם הופנה ליצוא עיקר גידול הייצור, ואילו בפלאסטיקה היה שיעור הגידול נמוך יותר. כתוצאה מהתחרות מוצרי הפלאסטיקה חל גיוון ושינוי בהרכב הייצור, בעיקר בענף הגומי. ירידת מחירי חומרי הגלם בעולם השפיעה לייצוב המחירים במשק ואף לירידת מחירים של כמה מוצרים. סייעה לכך גם ההתחרות הקיימת, בענפי מוצרי הגומי והפלאסטיקה, בין המפעלים הקטנים המרובים, אשר מספרם אף גדל השנה, בעיקר בענף הפלאסטיקה. הייצור מכוון כמעט כולו, פרט למספר מצומצם של מפעלים גדולים, לשוק המקומי, והוא שקבע את הגידול בהיקף הייצור. הפיגור הטכנולוגי של תעשיות אלו, אחרי תעשיות דומות בעולם, הוא אחד הגורמים המונעים הרחבת הייצור לשם יצוא.

לוח י"ג

התפוקה בענף הגומי והפלאסטיקה לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים),
1957-1958
(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ-1957 ל-1958
ייצור וחידוש של צמיגים	19.4	22.7	16.9
מוצרי גומי אחרים	13.9	15.4	11.1
יציקת פלאסטיקה	7.2	7.7	7.9
סך הכל	40.4	45.9	13.3

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

(ז) כימיקלים

הגידול המהיר בתעשייה הכימיקאלית, מ-128.9 מיליון ל"י ל-154.2 מיליון ל"י, נגרם בעיקרו על-ידי גידול תפוקת מוצרי הכימיקאלים הבסיסיים וכן על-ידי גידול ענף התרופות. בעוד שענפים אחרים, המייצרים מוצרי צריכה מקומית, כגון שמן, סבון, חומרי ניקוי ותמרוקים, גדלו בשיעור נמוך יותר. הגידול בייצור התעשייה הבסיסית היה תוצאה של גידול כושר הייצור, עם כניסת המפעלים לפעולה מלאה ועם הרחבת המתקנים. מפעלי התעשייה הבסיסית, ובפרט הגדול

בהם — "דשנים וחומרים כימיים" — עובדים בניצולת מלאה והיקף ייצורם נקבע על-ידי כושר הייצור. החברה מספקת כיום את כל צורכי השוק המקומי בדשנים. המשך הגידול המהיר בייצור מפעל זה יהיה מותנה בגידול הביקוש המקומי, הן למוצרים קיימים והן למוצרי לוואי חדשים, וכן בחירתו לשוקי יצוא. המפעל מייצר כיום אשלגן גופריתי, המיוצר בעיקר ליצוא, ויצואו עלה במידה ניכרת. היצוא של עודפי האמון הגופרתי ירד במידה רבה בגלל גידול הביקוש המקומי. בשנה זו חלה העמקה והרחבה בייצור בענף זה, עם תוספת מוצרים והוספת מתקנים לעיבוד ראשוני.

בגידול ענף התרופות חלה ירידה כתוצאה מצמצום היצוא, שהיה ב-1957 גבוה במיוחד מסיבות קוניונקטוראליות. הגידול בייצור נגרם בעיקרו על-ידי הגדלת מספר המוצרים. מחירי חומרי הגלם המיובאים ירדו ב-5 עד 10 אחוזים, והיתה לכך השפעה מסוימת גם על המחירים הפנימיים. מחירי הייצור של "דשנים וחומרים כימיים" נשארו על רמה גבוהה עקב המחיר הגבוה של חומרי הגלם המקומיים. חומרים אלה מובאים מהנגב, באיכות שאינה מעולה ובהוצאות הובלה גדולות. המפעל אינו יכול להעלות את מחירי תוצרתו המיועדת לחקלאות המקומית, משום שהממשלה קובעת מחירים מוזלים כדי למנוע עליית הוצאות החקלאים. לעומת זאת זוכה המפעל בסובסדייה ממשלתית ששיעורה ירד במידת-מה, והגיעה ל-3 מיליון ל"י בערך ב-1958, כתוצאה מגידול הייצור וירידת הוצאות הייצור ליחידה.

לוח י"ד 14

התפוקה בענף הכימיקאליים לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958

(מיליוני ל"י)

אחוז העלייה מ-1957 ל-1958	1958	1957	
48.3	29.9	20.2	תעשייה כימיקאלית בסיסית
22.7	25.4	20.7	תרופות ומשמידי חרקים
12.9	71.0	63.0	זיקוק שמן, סבון, דטרגנטים ותמרוקים
10.3	7.9	7.2	צבעים ולכות
12.4	20.0	17.8	זיקוק נפט גולמי ומוצרים כימיקאליים אחרים *
19.6	154.2	128.9	סך הכל

* הנתונים כוללים את ערך זיקוק הנפט הנולמי ולא את ערך הנפט המזוקק.

(ח) מינרלים אל-מתכתיים (חומרי בניין)

הירידה בייצור של ענף זה באחוז אחד, מ-103.8 מיליון ל"י ל-102.7 מיליון ל"י, נגרמה על-ידי הירידה בייצור המלט כתוצאה מהצמצום ביצוא לטורקיה והיציבות בשוק הבנייה המקומית, שהביאה אף להצטברות מלאי. ביתר הענפים חלה עלייה בייצור, וכן חלה תמורה בהרכב הייצור,

עם המעבר למוצרים חדישים יותר, כגון ביטון טרומי, סיד-מימת ואיטונג. לעומת זאת ירד השימוש בלבני סליקאט ובבולקי המלט.

תעשיית הקראמיקה הוסיפה להתרחב בקצב מהיר עם הגידול בייצור של קראמיקה סניטארית וחשמלית, המבוקשת בענף הבנייה עם סיום תהליך בניית הבתים. כן גדל ייצור הזכוכית ומוצריה, וחלק מגידול זה נועד ליצוא. בתעשיית הזכוכית חלה העמקת ייצור והרחבה עם הרחבת מפעל "פניציה", שתביא גם להקטנת יבוא מוצרי זכוכית מיוחדים ותאפשר הרחבה נוספת ביצוא, בעיקר של זכוכית שטוחה וזכוכית ביטחון.

ההתחרות על השוק המקומי, הן בין בתי החרושת המייצרים אותו מוצר והן בין המוצרים השונים המשמשים תחליפים זה לזה, היתה גורם ליציבות מחירי התוצרת וכן גורם להשקעות נוספות. גם במחירי חומרי הגלם לא חל שינוי ניכר.

לוח י-15

התפוקה בענף המינרלים האלימנטליים לפי ענף המושנה (מחירים שוטפים), 1957-1958

(מיליוני ל"י)

ענף המושנה	1957	1958	אחוז העלייה או הירידה (-) מ-1957 ל-1958
זכוכית ומוצרי זכוכית	11.4	12.7	11.8
קראמיקה	7.9	9.6	22.2
מלט ומוצרי	64.2	57.5	-10.5
מוצרי סיד וחמר	6.1	6.7	9.8
מינרלים אל-מתכתיים שונים	14.1	15.9	13.0
סך הכל	103.8	102.7	- 1.1

ח מ ק ו ר : חלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וכנס ישראל.

(ט) יהלומים

הירידה בייצור בענף היהלומים, מ-68.9 מיליון ל"י ל-66.2 מיליון ל"י — ירידה ב-4 אחוזים, היתה תוצאה של ההתפתחויות בשוקי העולם, הן למוצרים מוגמרים והן לחומרי גלם. השפל בשוק האמריקאי גרם לירידת היצוא לשוק זה, וכן ירד היצוא לקנדה ובלגיה. לעומת זאת חלה עלייה במחיר חומר הגלם ליהלומי נוי, שהם חומר הגלם לתעשייה הישראלית.

ערך היבוא ירד מ-28.6 מיליון דולר ל-25.5 מיליון דולר. הירידה הורגשה במיוחד במחצית הראשונה של השנה, וחלה ירידת-מה במלאי המקומי של חומרי הגלם, כך שהירידה בתשומת חומרי הגלם היתה פחותה במקצת מהירידה ביבוא.

הגדלת חלקן של אבנים קטנות, בעלות ערך מוסף יותר גבוה בסך הייצור, גרמה לכך שסך הערך המוסף שנגבה מהיצואנים עלה ב־6.7 אחוזים, מ־6.6 מיליון דולר ל־7.0 מיליון דולר. הגדלת כושר הייצור המקומי, על־ידי הכשרת עובדים חדשים ופתיחת מלטשות, בעיקר באזורי פיתוח, נעשתה בעזרת מימון ממשלתי של מרבית ההשקעות. כן החלה כניסה של הממשלה לענף על־ידי כך שסיפקה חומרי גלם בצורה ישירה למלטשות חדשות. הרחבת הענף נמשכת ועם השינויים בהרכב הייצור — הגדלת אחוז האבנים הקטנות, חלה עלייה בשיעור הערך המוסף. הרחבת והעמקת הייצור היא חיובית מבחינת המשק הלאומי, שכן כל הייצור מופנה ליצוא, מחיר הדולר המוסף הוא נמוך וההשקעות לעובד נמוכות. עם זה עלולה הרחבת הייצור לגרום לקשיים בהספקת חומרי הגלם וגם בשיווק התוצרת, שכן כבר היום מהווה ישראל גורם חשוב בשוק יהלומי הנוי. מסך השיווק העולמי של יהלומי נוי, שהגיע ל־180 מיליון דולר, סיפקה ישראל כ־20 אחוז והרחבת ייצור תחייב חדירה לשווקים נוספים, באסיה ובמזרח הרחוק, נוסף להרחבת השווקים הקיימים באירופה המערבית והיבשת האמריקאית. כושר התחרות של התעשייה הישראלית נקבע גם על־ידי רמת שכר העבודה הנמוכה יחסית לאיכות העבודה, וגם על־ידי רמת ניצולת גבוהה של חומרי הגלם ושכלולים טכניים בתהליכי הייצור.

(י) מתכת ומכונות

בייצור ענפי המתכת חלו תהליכים מנוגדים, שהביאו את גידול הענף לשיעור של 19.3 אחוזים, מ־173.2 מיליון ל"י ל־206.7 מיליון ל"י. ייצור מוצרים המיועדים לצריכה, גדל בדרך כלל בשיעור מתון, בעיקר כתוצאה מרוויית השוק במוצרים בני קיימא, כגון: מקררים חשמליים. התעשייה הבסיסית של מוצרי מתכת גדלה במידה רבה, בעיקר עקב התחלת הפעולה במפעל ההתכה באפריל 1958. שאר ענפי המתכת גדלו גם הם, וערך ייצורם משקף אף העלאת איכות המוצרים. ייצור מכשירי החימום והבישול עלה בשיעור גדול ביותר בגלל הגדלת השימוש בכירות גזו ובתנורי חימום שייצרו כמה מפעלים. בענף כלי הבישול חלה ירידה בייצור עקב סגירת מפעל "פלאלום".

הגידול בענף המכונות מציין העמקת ייצון, תוספת מוצרים והגדלת ייצור חלקי חילוף. התפתחות זו נבלמת במידה מסוימת על־ידי יבוא הצידוד הניתן במחיר נמוך ובתנאי אשראי טובים, ואילו היצרנים המקומיים אינם יכולים לתת אשראי לזמן כה ארוך, ובכך קטן כושר התחרות בהשוואה לצידוד מיבוא. דבר זה הביא את הממשלה בכמה מקרים למימון האשראי הניתן על־ידי מפעלים המייצרים ציוד, עם העמקת הייצור ועליית רמת הידע המקצועי. ניכרת בענף התמחות בייצורם וביצואם של מוצרים מסוימים, כגון מכונות חקלאיות ומשאבות, אך עם זה חלה ירידה ביצוא זה עקב ירידת היצוא לארצות הסכמים מסחריים. ייצור המכונות לשימוש ביתי היה יציב, כאמור, עקב הרויית השוק במקררים חשמליים, דבר זה הביא לניסיון להרחיב את השוק על־ידי הגדלת המבחר.

פיצולו הרב של הייצור ומידת ההתמחות הקטנה, היו בין הגורמים לכך שתעשייה זו כיוונה את כל ייצורה לשוק המקומי. עם הקמתם של כמה מפעלים גדולים חדשים, אשר כושר ייצורם הוא מעבר לצורכי השוק המקומי, עליית האיכות, והתחלות ארגון חברות יצוא, מסתמנת אפשרות

של יצוא מוצרים. דבר זה כדאי במיוחד בגלל הערך המוסף הגבוה, וחלקה הגדול של תשומת כוח אדם מקצועי בערך המוצר.

בתחילת השנה הוטלו היטלים על חומרי הגלם לתעשייה זו, שהביאו במידת-מה לעליית מחירים. כן חלה עלייה ניכרת בהוצאות לשכר העבודה, שנגרמה בחלקה על-ידי גידול מספר בעלי המקצוע והמהנדסים. במחיריהם של מוצרים מסוימים ניכרה עלייה בשיעור של 2 עד 4 אחוזים.

לוח י"ז 16

התמקקה בענף המתכת והמכונות לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ"1957 ל"1958
יציקה, עירגול ותעשיות בסיסיות אחרות של מתכת	18.0	25.5	41.7
צינורות מתכת	13.6	15.7	15.1
מוצרי ארמטורה, פח ומתכת	22.1	26.2	21.7
תייל ומוצרים	14.9	18.0	20.8
מכשירי חימום ובישול, כלי בישול, סכ"ם וכלי עבודה	16.0	19.7	23.1
מוצרי מתכת לבניין ומוצרי מתכת אחרים	53.2	62.7	17.7
סך כל המתכת	137.8	167.8	21.8
משאבות ומכונות לחקלאות, לתעשייה ובנייה	14.8	17.7	19.6
מכונות לשירותים ולמשק בית	20.6	21.2	3.0
סך כל המכונות	35.4	38.9	9.9

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וכנען ישראל.

(יא) ציוד חשמלי וכלי הובלה

הגידול המהיר בענף הציוד החשמלי ב-18.3 אחוזים, מ-33 מיליון ל"י ל-39 מיליון ל"י, היה תוצאה של החלפת יבוא ושל הגידול בייצור ציוד חשמלי לצריכה ביתית, שהושפע מסיומי הבנייה וכן מביטול ההגבלות על צריכת החשמל שהיו בתוקפן ב-1957.

במיוחד גדל ייצורו של ציוד חשמלי כבד, המחליף יבוא. שיעור העלייה המועט בייצור רדיו ופטיפונים הוא תוצאה של רווייה שחלה בשוק לגבי מכשירי הרדיו, ואילו ייצור הפטיפונים גדל. ייצור כלי התחבורה הושפע גם מגידול ייצור והרכבת מכונות נוסעים קטנות וקטנועים, וזאת נוסף לגידול ייצור האוטובוסים, המרכבים והמשאיות ב-21 אחוזים. כן התרחב ייצורם של חלקי חילוף, והחלו בהשקעות להרחבה נוספת של תפוקת ענף זה. הגידול בתיקוני כלי הרכב — רכבות, אווירונים, ספינות וסירות, היה נמוך ונקבע על-ידי הצורך בתיקונים של צי כלי הרכב המקומי, שנוקט לשירותים אלה.

גם בענפים אלה היה קיים כושר ייצור בלתי מנוצל, ומידת ההכוונה ליצוא, בפרט של הציוד החשמלי, מותנית במיוחד בהתמחות בייצורם של מוצרים ספציפיים אשר יוכלו לעמוד בהתחרות עם הייצור רב המידות של ארצות התעשייה המפותחות. במחירי חומרי הגלם המיובאים ליצורן חלה ירידה מסוימת, עקב ירידת המחירים הבינלאומיים, ולעומת זאת חלה עלייה בשכר העבודה. במחירי המוצרים המקומיים לא חל שינוי ניכר.

לוח י"ז

התפוקה בענפי הציוד החשמלי וכלי ההובלה לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ' 1957 ל' 1958
מנועים, טרנספורמטורים ומצברים	9.8	11.5	17.6
אינסטלציה חשמלית	9.9	12.4	25.4
כלי בית חשמליים	3.3	4.3	30.1
רדיו, פטיפונים ואביזרי קשר	7.5	8.1	7.8
סך כל הציוד החשמלי *	33.0	39.0	18.3
ייצור מכוניות, אופנועים וחלקיהם	19.7	23.8	20.5
בניית ותיקון רכבות, אווירונים וספינות	11.7	12.3	5.1
כלי הובלה אחרים	3.7	4.6	25.6
סך כל כלי ההובלה	35.0	40.6	15.8

* כולל מוצרים שאין לסווגם בענפי משנה.
ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

(יב) מחצבים ומכרות

שיעור הגידול של הענף ב-10.8 אחוזים, מ-33.4 מיליון ל"י ל-37 מיליון ל"י, הוא תוצאה של התפתחויות שונות. בעוד שענפי האבן והזיפזיף עלו ב-6.7 אחוזים בלבד, עקב יציבות הבנייה, גדלה תפוקת המחצבים, המלחים והנפט ב-24.6 אחוזים. הגידול בייצור המחצבים היה תוצאה של גידול כושר התפוקה של המפעלים. מפעלי ים המלח התקרבו למלא כושר הייצור שלהם וייצרו 105.7 אלף טונות אשלג, בעוד שכושר הייצור המותקן של המפעל הגיע ל-135 אלף טונות. ייצור האשלג גדל ב-34.2 אחוזים והייצור של חברת הפוספאטים גדל מ-140 אלף טונות ל-200 אלף טונות — גידול של 43.3 אחוזים. ייצור חרסית וחול זך עלה ב-26.7 אחוזים וייצור הברום הוכפל והגיע ל-1,426 טונות, שכן בשנה זו נסתיימה תקופת ההרצה ובחודשים האחרונים פעל המתקן במלוא התפוקה המתוכנן, שהוא כ-2,000 טונות לשנה. מפעל הנחושת בתמנע החל בייצור-הרצה בסוף השנה.

התקרבות זו למלא כושר הייצור במתקנים הקיימים, הביאה לירידת הוצאות הייצור ליחידת תוצרת ולהטבת מצב רווחיותן של רוב החברות. ירידת ההוצאות המתבטאת במחיר הדולר הנחסף או המוסף, היתה גם תוצאה של ירידת סך ההוצאות.

בשנה זו הגיעו רוב המפעלים לייצור תקין. הדבר לא התבטא עדיין ברווחים על ההון המושקע בגלל עומס גדול של תשלומי ריבית ופחת על ההשקעות, שהיו גדולות במקרים רבים, במידה ניכרת מהאומדנים המתוכננים, ובמקרה של חברת האשלג לא עמדו כנגדן נכסים ממשיים במידה מלאה. כתוצאה ממבנה ההון של החברות, המורכב ברובו מהלוואות ומיעוט מהון עצמי, היה לחץ כספי גדול על החברות. לשם הקלת מצב זה, החלו דיונים על הפיכת החוב, שהוא בעיקר חוב לממשלה, לחוב דחוי ולהון מניות. בתום שלב זה של ההרחבה נצטמצמו ההשקעות במפעלים, ואילו גידול ההכנסות איפשר מימון עצמי של עיקר חידוש הציוד, על-ידי ההפרשה לקרנות בלאי. התנאים הכלכליים היסודיים, של מציאת חומרי הגלם באיכויות שונות, השפיעו על מידת הכדאיות הריאלית של המפעלים. מפעלי ים המלח הנהנים מחומרי גלם בעלי איכות גבוהה ובריכוז גבוה, יוכלו לייצר את מוצריהם בהוצאות נמוכות ביחס לארצות אחרות, וכתוצאה מכך יכולה החברה למכור את תוצרתה בשוקי חוץ במחירי התחרות. חברת הפוספאטים, לעומת זאת, מעבדת סלע בעל תכולת תחמוצת זרחן שאינה מעולה בהיקף מצומצם יחסית, עובדה המעלה את הוצאותיה הממוצעות. כן מקטינות הוצאות ההובלה היבשתית, עד לחיפה, את כדאיות הייצור. גם אם דבר זה אינו מתבטא בהכנסותיה של חברת הפוספאטים, הגבוהה מ"דשנים וחומרים כימיים" מחיר המכסה את הוצאותיה, הרי המחיר המקומי הגבוה כיום, בא לידי ביטוי בהוצאות הייצור של "דשנים" ובסובסידיה שהממשלה מעניקה לצרכנים דרך החברה, וכן במחיר הגבוה יחסית של הדולר המוסף ביצוא פוספאטים. הוצאות הייצור וההובלה הגבוהות, הביאו לתכנון הקמת מפעלים שיעבדו במקום את חומרי הגלם המופקים, וירכוז אותם, דבר שיביא לירידת משקל הוצאות ההובלה במחיר המוצר המוגמר. חברת הברום אף היא עובדת לפי שעה בהפסדים מסוימים בגלל הוצאות הייצור הגבוהות, הנובעות מהיקף הייצור הנמוך ומחירי חומרי העזר הגבוהים שנקבעו כתוצאה מכך, מחיר הדולר המוסף הוא מעבר למקובל במשק לגבי מוצרי יצוא. פתרון לבעייה זו יכול לבוא רק עם שינוי יסודי בתנאי הייצור, ועם הרחבה ניכרת של הייצור והוזלת מחירי חומרי העזר שאינה מבוססת על סובסידיות מוסוות, אלא על הוצאות ייצור ריאליות נמוכות של חומרי העזר.

(יג) נ פ ט

כמות הנפט שהופקה בשנת 1958 הגיעה ל-90 אלף טונות, לעומת 62.5 אלף טונות בשנת 1957. התפוקה סיפקה ב-1958 כ-6 אחוזים מצריכת המשק בדלק גולמי. הנפט הופק כולו משדה חלץ. גילוי הנפט בקידוחי ברור-6 הרחיב את גבולו הדרומי של השדה. מספר בארות המפיקות עלה במשך השנה מ-17 ל-23.

רוב הקידוחים שנעשו בשטחים אחרים, פרט לשדה חלץ וברור-חיל לא גילו נפט אף שנתגלו סימנים, ולעומת זאת נתגלה גאז בקידוחי ראש זוהר. התפוקה המשוערת מקידוח בארות ראש זוהר היא כחצי מיליון רגל מעוקב גאז ליום, השווה בערכו הקאלורי ל-100 חביות נפט גולמי. זוהי התפוקה הממוצעת של באר בשדה חלץ, ונראה שניתן לקדוח בשדה זוהר מספר בארות שתפקנה כמות דומה.

אי-ההצלחה ברוב קידוחי הניסיון גרמה לצמצום מספר הקידוחים ולמעבר מקידוחים עמוקים, במטרה של מציאת נפט מיידית, לקידוחי ניסיון ומחקר שיצמצמו, בחשבון לזמן ארוך, את מספר הקידוחים היבשים. מספר הקידוחים שנפסקו היה שבעה. ההוצאות לחיפוש נפט הגיעו ל-11 מיליון ל"י לעומת 14.3 מיליון ל"י ב-1957.

לוח י"ח 18

התפוקה בענף המכרות והמחצבים לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1957-1958 (מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1957	1958	אחוז העלייה מ-1957 ל-1958
חציבה, גריסת אבן וכריית זיפזיף וחול	20.4	20.8	6.7
הפקת מחצבים, מלחים ונפט	13.0	16.2	24.6
סך הכל	33.4	37.0	10.8

ה מקור : השכנת המרכזים לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

7. חשמל

ייצור החשמל עלה מ-1,416 מיליון קו"ש ב-1957 ל-1,768 מיליון קו"ש ב-1958 — גידול של 24.8 אחוזים. הדיון שלהלן והנתונים המפורטים מבוססים על צריכת החשמל המיוצר על-ידי חברת החשמל לארץ ישראל, שכן היא המספקת את עיקר החשמל לכל הענפים. פיתוחו העתיד

לוח י"ט 19

צריכת החשמל לפי סוג הצריכה, 1956-1958 (מיליוני קילוואט שעה)

סוג הצריכה	1956	1957	1958	אחוז העלייה או הירידה (-)	
				מ-1956 ל-1957	מ-1957 ל-1958
שימוש ביתי	325.5	250.7	334.9	-23.0	23.5
שימוש מסחרי,					
מוסדות ציבוריים וכו'	135.1	124.7	154.7	-7.7	24.1
תעשייה	339.7	387.4	447.6	14.0	15.5
שאיבת מים	342.2	350.1	473.4	2.3	35.2
סך הכל	1,142.5	1,112.9	1,410.9	-2.6	26.8

ה מקור : חברת החשמל לארץ ישראל.

של ייצור החשמל לתעשייה ייעשה על-ידי חברה זו וגם המפעלים המייצרים בעצמם חשמל יחוברו לרשת. מתוך סך צריכת החשמל היו מייצורה הישיר של חברת החשמל 1.112 מיליון קו"ש ב-1957 ו-1.411 מיליון קו"ש ב-1958, גידול של 26.8 אחוזים, בעוד שבין 1956 ל-1957 ירדה הצריכה ב-2.6 אחוזים. הגידול בצריכה לא ציין שינוי בקצב הגידול בביקוש, אלא את קצב הגידול הקיים זה כמה שנים של צריכת החשמל, אשר נכלם בשנת 1957 על-ידי ההגבלות על צריכת חשמל ביתית ומסחרית. משום כך עלתה צריכת החשמל דווקא באותם ייעודים, שבהם חלה ירידה בשנה הקודמת. הגידול בצריכת החשמל להשקיה ב-1958 היה גם תוצאה של הבצורת שחייבה השקיה מרובה בחודשי החורף.

העובדה שהגידול בצריכה לא היה אלא המשך המגמה, שהופרעה באופן זמני ב-1957, באה לידי ביטוי בגידול מספר הצרכנים, אשר שיעוריו בשתי השנים היו יציבים במידה רבה.

לוח י"א

צרכני החשמל לפי סוג הצריכה, 1956-1958

(אלפים)

אחוז העלייה		1958	1957	1956	סוג הצריכה
מ-1957 ל-1958	מ-1956 ל-1957				
9.8	9.5	464.6	423.3	386.5	שימוש ביתי ומסחרי
6.3	5.7	13.4	12.6	11.9	תעשייה
4.0	4.1	2.6	2.5	2.4	שאיבת מים
9.6	9.4	480.7	438.4	400.9	סך הכל

המקור: חברת החשמל לארץ ישראל.

הגידול בייצור החשמל נתאפשר על-ידי הכנסתן לפעולה של שתי יחידות בנות 50 אלף קו"ש בתחנת הכוח החדשה בסוכריר. דבר זה הגדיל את ההספק המותקן של חברת החשמל בסוף השנה ל-360 אלף קו"ש, לעומת 266 אלף קו"ש בסוף 1957. גידול הצריכה הביתית והמסחרית, הוא בעיקר תוצאה מתנועת הבנייה המגדילה את מספר הצרכנים. ביטול ההגבלות על הצריכה הביתית איפשר גידול הצריכה, אם כי שיעור הגידול הואט במידת-מה, בגלל המעבר מהשימוש בחשמל לבישול ולחימום, ולשימוש בכיריים של גז ובתנורי נפט. צריכת החשמל הממוצעת לצרכן ביתי ומסחרי היתה ב-1958 עוד נמוכה מאשר ב-1956.

הביקוש התעשייתי לחשמל גדל בקצב מהיר, במיוחד עקב הגדלת ההשקעות במפעלים שתשומת החשמל מהווה אצלם חלק גדול בהוצאות הייצור. התעשייה הכבדה, המשתמשת בחשמל במידה מרובה, עלתה בעשר השנים במיוחד, דבר שבא לידי ביטוי בלוח דלהלן.

עומם מותקן בשעות השיא לפי סוג הצריכה, 1958, 1949

(אלפי קילוואט)

סוג הצריכה	1949	1958	האחוז הממוצע של הגידול השנתי
צריכה ביתית ומסחרית	16	45	12.1
תעשייה קלה ובינונית	30°	105	14.9
תעשייה כבדה	2	28	34.0
שאיבת מים	35	142	16.9
סך הכל	83	320	16.2

ה מקור: חברת החשמל לארץ ישראל.

שיעור גידול צריכת החשמל בתעשייה הכבדה הוחש במיוחד בשנים האחרונות. עם הבשלתן של ההשקעות המבוצעות והמתוכננות כיום ועם קישור המפעלים הקיימים, המייצרים כיום את החשמל לעצמם לרשת, יוסיף ויגדל חלקה של התעשייה הכבדה במידה ניכרת. גידול ההשקעות במפעלים הצורכים חשמל במידה מרובה, עשוי להקטין גם את מידת כדאיות הייצור לחברת החשמל במערכת התעריפים הנהוגה כיום. תעריפי החשמל לתעשייה הם כיום נמוכים יחסית להוצאות הייצור של החשמל. התעשייה ושאיבת המים משלמות רק את מחירו השולי של החשמל המיוצר, ואילו את עומס ההוצאות הכלליות והרווח מכסה הצריכה הביתית והמסחרית. מחיר החשמל הכללי נקבע כיום בממוצע על רמה נמוכה על-ידי המחירים היחסיים של מחיר הציוד והדלק, והוא מביא לירידת מחיר החשמל ליצרן החשמל על חשבון כלל המשק. התעריף המיוחד לתעשייה הגדולה ולהשקיה מוריד, נוסף לכך, את מחיר החשמל לצרכן התעשייתי והחקלאי ומביא בתעשייה, להגדלת השימוש בחשמל.

בשנת 1958 גדלו השקעותיה של חברת החשמל, מ-45 מיליון ל"י ב-1957 ל-50 מיליון ל"י. עיקר ההשקעות היו בהקמת תחנת הכוח החדשה בסוכריר וברכישת ציוד בתוך לארץ לתחנות חדשות. השקעות אלו הגיעו ל-33.9 מיליון ל"י. ההשקעות בתחנות טרנספורמציה ובקווי מתח הגיעו ל-10.5 מיליון ל"י, ועיקר ההשקעות הנתורות היו בתחנות הכוח הקיימות ובמונים. מצבה הכספי של חברת החשמל הלך והשתפר בהדרגה בשנת 1958. ההכנסות גדלו עקב העלייה הגדולה בצריכה הביתית. הוצאות הטיפול לקו"ש פחתו עם הקטנת מספר העובדים, הגדלת הייצור בתחנות החדשות, הצורכות פחות דלק ליחידת ייצור, וכן בגלל ירידת מחירי הדלק שנתאפשרה על-ידי ירידת המחירים הבינלאומית ועל-ידי קנייה ישירה של דלק על-ידי החברה.